

Izdzīvojušais
Markss

Es mīlu ēnu
Intervija ar
Andreju
Končalovski

€4 Ls 2,81

ISSN 1407-1622

9 771407 162004

03

NEKĀTOTĪES UZ AUK-
STO LAIKU VOLDEMĀRA
SPERMA BAGĀTĪGI NOPLŪDA

VELBEKA PUSĒ

m. BLIŠOFS

Dūmi

Endrū Vaiets. Ugunskurs.
20. gs. 80. gadu vidus

Starp Endrū Vaieta gleznām ir vairākas ar Helgu vēlā rudenī vai agrā pavasarī. Helga bija Vaieta draudzene, kura dzīvoja netālu un kuru Vaiets bieži gleznoja, arī kailu. Helga zaļā brezenta apmetnī, atspiedusi galvu pret koku. Dūmi ceļas augšup no neliela ugunskura, kurā deg pērnās lapas un zari. Menas ainava šķiet tik pazīstama, it kā es pats uz to skatītos. Izmantojot metaforu, tā ir manas apziņas ainava – tajā nozīmē, ka es to spēju novērot, pārvēršot sajūtas tēlos. Svarīgākais ainavā ir sastingušie zari un dūmi. Dūmi atbilst tai niecīgajai gribas kustībai, lai ieraudzītu letargisko domu stāvokli. Šajās dienās no Annas celtā sniegavīra palikusi tikai dūres lieluma sniega pika un burkāns. Mazo putnu nepartrauktā laidelešanās un drebelēšanās liekas smieklīga: tomēr tā vienalga ir kaut

kas labāks nekā zaru stingums. Šajā pārejas stāvokli lasīšana kļūst par varonīgu piepūli; acis aizķeras pie teikuma, kurš pēc kaut kā izskatās, bet es vēl nezinu, pēc kā. "Jau minētajā drauga jaunākā brāļa piemiņas dievkalpojumā es uzzināju, ka viņa tēvs uzrakstījis dzejoli, kurā apraud dēlu ar šādu aizkustinošu rindu: "...brīnišķā vasara, kad neviens mūsu ģimenē nedomā,"" raksta Džeimss Vuds savā ņujorkera esejā ar atbrūņojoši naivo nosaukumu "Kāpēc?" (tulkota šajā *RL* numurā). Lasu: "...nāve bija vienīgais būtiskais un varonīgais fakts šajā īsajā mūžā, viss pārējais – tikai parasta priecīga ikdienība, kam aprises piešķīra runātāju stāstījums." Apbrīnojami, kā tāds smalks cilvēks var ierasti nepamanīt, ka "parastā priecīgā ikdienība" ir pilnīgi neparasts mehānisms, kas izdomāts, lai darbinātu cilvēku – kā tādu drebelīgu putniņu. Tiesa, kad šo kustēšanos aptur stāsts, kuru ievieš doma par nāvi, tad gan rodas Vuda jautājums un bezjēdzīguma izraisīts nespēks. Pareizāk sakot, otrādi: nespēka izraisīts bezjēdzīgums. Blakus Vudam es novietotu astoņdesmit sešus gadus veco ungāru ekonomistu Jānošu Kornai (intervija un stāsts šajā *RL* numurā) ar viņa brīnišķīgo intonāciju, stāstot par savu attieksmi pret Marksu. "Ikvienu cilvēka dzīve ir unikāla un atšķirīga. Bet es gribētu teikt, ka mans personiskais stāsts ir daudzējādā ziņā tipisks." Vēl vairāk mani satricē viņa atzišanās, ka Marksu viņš esot iemīlējis viņa domu kārtības dēļ; Kornai nevarot ciest "netīrību un avantūrismu". Lasu: "Vēl pirms brīža situācija pilsētā tika raksturota kā mierīga." Labi apziņoties, ka jebkura mana ikdienas kustība paliks ārpus nāves pabeigtā stāsta, es paņemu grābekli un aizeju līdz ugunskuram sakopt pērnās lapas un zarus; tā ir tāda ikdienišķa apsēstība – vajag, lai aiz manis paliktu kārtība.®

Uldis Tīrons

Mūs atbalsta

JELGAVAS
TIPOGRĀFIJA

ALFOR SIA
— NOVOMATIC GRUPAS UZNĒMUMS —

VALSTS
KULTŪRKAPITĀLA FONDS

L N B
LATVIJAS
NACIONĀLĀ
BIBLIOTĒKA

eurozine

BORENTIUS
ADVOKĀTU BIROJS

Redakcija

Izdevējs – SIA *Rīgas Laiks*. Adrese – Zaļā iela 5/1, Rīga LV1010, tālrunis – 67 287 922, fakss – 67 287 798, e-pasta adrese – pasts@rigaslaiks.lv
Galvenais redaktors – Uldis Tīrons. Redaktors – Valdis Ābols. Projektu vadītāja – Ieva Gundare, mob. tālrunis – 26 520 479.

ļespiests SIA *Jelgavas Tipogrāfija*

Indekss 2034

Pārpublicēšanas gadījumā atsauce uz *Rīgas Laiku* obligāta

Magazine *Rīgas Laiks* (Riga Times). Republic of Latvia

www.rigaslaiks.lv

Žurnāla dizains – Ivs Zenne

rīgas laiks

MARTS 2014

KOMENTĀRI 5

Dirty talk

Kirils Kobrins

Kantoris numur viens
Ivars Ijabs

Ļaunprātīgā vēstures privatizācija
Kaspars Zellis

Nedzīvie argumenti
Ivars Neiders

Kosmiskās anakondas dāvesti
Artis Svece

EKONOMIKA

Ekonomists ir dīvains dzīvnieks 14

Ar ungāru ekonomistu Jānošu Kornai sarunājas
Arnis Rītups

Markss Austrumeiropas intelektuāļa acīm 24

Jānošs Kornai

TERITORIJA

Slepkavības izrāde 32

Leons Taivāns par indonēziešu slepkavām

FIZIKA

Fizika – ko mēs zinām un ko nezinām 40

Stīvens Veinbergs

MĀKSLA

Meitene stāv pie loga ar vēstuli rokā 46

Ar mākslinieku Viktoru Pivovarovu Prāgā sarunājas
Uldis Tīrons

LITERATŪRA

Hoļjns kolonnai līdzīgs 57

Viktors Pivovarovs

REFLEKSIJA

Kāpēc? 60

Džeimss Vuds

INTERVIJA

Es ne par ko neatbildu 66

Ar režisoru Andreju Končalovski sarunājas
Arnis Rītups un Uldis Tīrons

Redaktora sleja	2
Īsumā par svarīgāko	4
Ekphrasis	73
RL lasa	74
RL skatās	75
RL klausās	76
RL sērfo	77
Turpmāk	80

Andrejs Končalovskis: 66

Čehovs, būdams kādā pilsētā, vienmēr apmeklēja trīs vietas – baznīcu, kapsētu un publisko namu. Tas ļoti atsvaidzina...

Ansis Starks

Džeimsa Vuda kāpēc 60

Izdomātas dzīves smieklī skan ilgāk nekā nāves asiņainais klepus.

Viktors Pivovarovs: 46

Un es uzzīmēju skici, kurā lapsa stāv uz celma un skūpsta Staļinu uz lūpām. Es neko nesapratu.

Viktors Pivovarovs. No cikla "Dzīvoklis nr. 22", 1992

Īsumā par svarīgāko

- APOLLO Profesijas ar zemāko vidējo stundas likmi ir "prāvests", kuram vidējā stundas likme ir 1,83 eiro, "karstā metāla novācējs (no velmēšanas stāva)", kurš vidēji stundā nopelna 1,86 eiro, kā arī "apavu labotājs", kur darbinieks vidēji nopelna 1,87 eiro stundā.
- DELFI 16 gadus vecai meitenei no Virdžīnijas štata ASV izvirzītas kriminālpasūtības par bērnu pornogrāfiju, jo viņa sociālajos tīklos publicējusi savus kaifoto.
- DELFI Nav labāka veida cilvēku tuvināšanā kā sports, uzskata Valsts prezidents Andris Bērziņš.
- DELFI Teikā meiteni pieķer auto apmētāšanā ar olām.
- DELFI Modernā sabiedrība sniedz ļoti daudz iespēju savu interešu izkopšanai un dialoga veidošanai ar citiem cilvēkiem, un nav svarīgi, vai aizraujaties ar pavārmākslu, adīšanu, budismu, peldēšanu āliņģī vai citu kādu nodarbi. Ikviens no veidiem ir labs, ja vien tas ved pretī dzīves saules pusei un tā ir tur, kur pulcējas cilvēki.
- APOLLO Ārsti ir sākuši modināt Končalovsku meitu.
- DIENA No baznīcas Itālijā sestdien nozagta kapsula ar pāvesta Jāņa Pāvila II asinīm. Pudeliņe nozagta no baznīcas *San Pietro della Ienca* Abrucos reģionā, kur Jānis Pāvils II brīvdienās mēdza doties slēpot un atpūsties. Pasaulē ir tikai trīs kapsulas ar Jāņa Pāvila II asinīm.
- APOLLO Otrdien portālam *Apollo* atrakstīja kāds satraukts lasītājs, kurš bija uzzinājis, ka kādā Madonas solāriju salonā pieķerts cilvēks, kurš izbījis caurumu salona plastmasas sienā un it kā skatījies.
- APOLLO Mūķene dzemdē dēlu un nosauc par Francisku.
- FOCUS Dziedošais bezdarbnieks Kaspars Dimīters kopējā valsts stāvokļa dēļ ir novests līdz dzīvības robežai un lūdz sev vai no izpildīt publisku nāves sodu, vai arī mainīt valsts iekārtu.
- APOLLO Putins dod vāji slēptus mājienus.
- APOLLO Strauji uzlabojusies iedzīvotāju ticība valsts attīstībai pareizā virzienā.
- APOLLO Pekinā ar videonovērošanas kameru nofilmēts, kā kāds frizieris sadūris ar šķērēm klientu, kad tas izteicis neapmierinātību ar friziera veikumu.
- APOLLO Latvijā lielākais īsto dūmu kūpinātavu ražotājs pievienojas sabiedrības sašutumam par dabīgo dūmu aizliegumu.
- APOLLO Aizvadītajā diennaktī ugunsnelaimes turpinājušas atņemt dzīvības mājlopiem.
- APOLLO Padomājot, cik daudz koku jānocoert un cik liels ir dabas piesārņojums, lai saražotu tualetes papīru, cilvēki meklē citus veidus, kā iztikt bez tualetes papīra.
- DELFI Policistiem izdevies pārtvert nelegālo cigarešu kontrabandas kravu, kura bija nomaskēta par ledus gabalu un peldināta pa Daugavu.
- DELFI Smakojošs rakstāmrīks ceturtdienas pēcpusdienā radījis paniku un pat zināmā mērā paralizējis darbu Rīgas Hanzas vidusskolā. Notikumi aizsākušies kādas klases zīmēšanas stundā, kad skolotāja sajutusi, ka no viena bērna rakstāmā nāk dīvaina smaka, tāpēc ap pulksten 15.59 izsaukti glābēji. Medicīniskā palīdzība sniegta kopumā septiņiem cilvēkiem, tostarp diviem pieaugušajiem. Divi bērni hospitalizēti tālākai novērošanai. Brīdī, kad notikuma vietā ieradās glābēji, smaka jau bija izgarojusi. Atbildīgie dienesti pie aizdomīgā rakstāmrīka īpašnieka vecākiem centīsies noskaidrot, kas tas īsti bijis par zīmulī. (R)

Imageforum/LETA

Jānošs Kornai,
ekonomikas profesors *emer.*, Hārvarda Universitāte,
Collegium Budapest un Centrāleiropas Universitāte

Markss Austrumeiropas intelektuāļa acīm

Mūsdienās, ekonomikai ieslīgstot globālā krīzē, Markss atkal nāk modē. Viņš atkal ir cienā starp politiķiem un žurnālistiem, un Marksa praviētiskā tālredzība tiek piesaukta, pamatojot nenovēršamā kapitālisma sabrukuma baismīgos scenārijus. "Kapitāls" atkal kļuvis par best-selleru. Marksa ideju slavināšana kļuvusi par ikdienišķu šī laika parādību.

Baidos, ka viss, ko par Kārli Marksu var pateikt, jau ir pateikts. Par viņu ir sarakstīts tūkstošiem pētījumu un simtiem grāmatu visās iespējamās toņkārtās – no jūsmīgas slavināšanas līdz nevaldāmam naidam. Tas, ko es varu pievienot šim milzīgajam literatūras klāstam, ir mans īpašais skatpunkts, no kura es raugos uz Marksa darbiem. Es esmu ungārs, austrumeiropietis, dzimis 1928. gadā; es kļuva pilngadīgs īsi pēc Otrā pasaules kara beigām. Manu domāšanu ir dziļi iespaidojuši lieli vēstures notikumi: karš manā zemē, holokausts, atbrīvošana no nacistiem, komunistu partijas nākšana pie varas un tās īstenotais sociālisms, 1956. gada Ungārijas revolūcija un tās sakāve, sociālistiskās sistēmas atjaunošana, 60. gadu eksperimenti ar tirgus sociālismu un sociālismu ar cilvēcīgu seju un šo eksperimentu izgāšanās, sociālistiskās sistēmas sabrukums un kapitālistiskās sistēmas atgriešanās, diktatūras nomaiņa ar demokrātiju un patlaban notiekošā finanšu un ekonomikas krīze. Tikai mēs, kuri esam dzīvojuši Austrumeiropā un kuriem tagad ir ap 70–80 gadiem, varam teikt, ka nevis vienu vai divas, bet astoņas reizes esam piedzīvojuši to, ko nozīmē sistēmas maiņa, politiskā režīma transformācija vai vismaz kardinālas pārmaiņas – uz priekšu un atpakaļ, vēlreiz un vēlreiz. Kapitālisma un tā iezīmju pretnostatīšana sociālismam, visaptverošas pārmaiņas: šie ir notikumi ar pasaulvēsturisku nozīmi, kuri visvairāk interesēja Marksu un kurus viņš centās izprast. Taču mums ar pārmaiņām nebija tikai intelektuāls sakars – mēs *pieredzējām* šīs pārmaiņas. Tieši šī pieredze un nevis kāda īpaša analītiska spēja ļauj man pievienot kaut ko savu, atšķirīgu, lielajam, cieņu raisošajam literatūras klāstam par Marksu. Šai esejai ir personisks tonis. Es runāšu nevis visas Austrumeiropas inteliģences vārdā, bet tikai savā vārdā. Ikvienu cilvēka dzīve ir unikāla un atšķirīga. Bet es gribētu teikt, ka mans personiskais stāsts ir daudzējādā ziņā tipisks. Ja ne visa mana dzīve, tad daudzi tās posmi sakrīt ar līdzīgiem posmiem citu cilvēku dzīvē. Kad iznāca mana autobiogrāfija “Ar domas spēku”, daudzi man teica, ka, lasot par vienu vai otru periodu manā dzīvē, viņi ieraudzījuši arī savas dzīves stāstu.¹ Es ceru, ka tas pats notiks, kad es stāstīšu par to, ko esmu domājis par Marksu dažādos dzīves (un vēstures, kas atstāja dziļas pēdas manā dzīvē) periodos.

Es pieskaršos tikai pāris idejām no Marksa atstātā milzu mantojuma. Lai izklāstītu savas domas par katru no tām, būtu nepieciešams vesels traktāts, taču man atvēlētā vieta ir ierobežota. Tādēļ es nevaru piedāvāt detalizētus analītiskus argumentus. Ceru, ka izvēlētais žanrs – personisks stāsts par manām attiecībām ar Marksa darbiem – ļaus man aplūkot lielos jautājumus arī šajā ātrajā pārskrējienā.

Ar ko Markss mani piesaistīja...

Es biju zēns, kurš dzīvoja grāmatās. Es tās patērēju lielos daudzumos – ne tikai pasaules literatūras šedevrus, bet arī filozofijas un vēstures grāmatas –, taču pirms 1945. gada nebiju lasījis nevienu Marksa darbu. Ne mājās, un es uzaugu pārticīgā ģimenē, ne arī skolā, kur mācījās augstākās vidusšķiras vecāku bērni, nebija neviena, kas būtu varējis man iedot kādu Marksa darbu. Taču gadu vai divus vēlāk es jau varēju sevi saukt par pārliecinātu marksistu.

Kas izraisīja šo straujo pārmaiņu un kas mani tik ļoti piesaistīja Marksā?

Mani jūtīgie pubertātes gadi sakrita ar laiku, kad tika pieņemti ebrejus diskriminējoši likumi un notika pazemojošas vajāšanas: tas nozīmēja slēpšanos, bēgšanu un bailes. Drīz pēc Budapeštas aplenkuma beigām uzzināju, ka mans tēvs ir aizvests uz Aušvici un tur

¹ Mana autobiogrāfija pirmoreiz iznāca ungāru valodā 2005. gadā.

nogalināts, bet mans vecākais brālis neatgriezās no darba dienesta. Es jau pietiekami labi zināju vēsturi, lai saprastu, ka Hitlera režīms un tā ungāru sabiedrotie bija uzspieduši mūsu zemei karu un genocīdu. Dibinājās jaunas partijas, un es drīz vien kļuva par komunistiskās partijas atbalstītāju. Galvenais šī mana soļa iemesls bija tas, ka komunisti bija vienīgā partija, kas gadu desmitiem, pakļaujot sevi vajāšanām, bija pretojusies Horti režīmam – tam pašam režīmam, kas kļuva par Hitlera sabiedrotajiem un vēlāk ieviesa nacistisku pārvaldi. Mana vieta bija starp viņiem. Tāpēc es viņiem piebiedrojos – nevis tāpēc, ka mani būtu piesaistījusi viņu sociālistiskā sabiedrības pārveides programma, par ko es tolaik neko daudz nezinaju un par ko komunisti arī neko daudz nerunāja.

Apmeklējot komunistu vadītās jauniešu kustības sanāksmes, es sāku lasīt partijas brošūras. Partijas ideoloģija likās simpātiska un sociālistu idejas – pārlicinošas.

Tas mani aizveda pie Marksa – nepilnu gadu pēc Ungārijas atbrīvošanas no vāciešiem.

18 gadu vecumā pirmo reizi manās rokās nonāca "Kapitāls" (vācu valodā, jo ungāriski tas vēl nebija iztulkots), un es kopā ar savu labāko draugu to lasīju rindu pa rindai, pamatīgi iedziļinoties tekstā un to rūpīgi konspektējot.

Šeit uz brīdi apstāšos un paskaidrošu notikumu secību. Lai arī es biju jauns grāmatu tārps, pirmais impulss pievērsties Marksam man nenāca no intelektuālas pieredzes. Pirmā bija politiskā pieredze, iekļaušanās komunistiskās partijas darbībā, un tikai pēc tam nāca Marksa grāmatu ietekme. Mans ceļš uz marksismu nesākās ar interesi par dažādām ekonomikas un filozofijas skolām un strāvojumiem, kas būtu noslēdzies ar izvēli par labu Marksam. Tas sākās ar brīdi, kad es no vairākām tā laika kustībām un ideoloģijām izvēlējos komunistisko partiju, un tikai pēc tam partija ielika Marksa darbus man rokās.

Es varētu uzskaitīt daudzas "Kapitāla" iezīmes, kas atstāja uz mani spēcīgu iespaidu, taču no šī garā saraksta izcelšu tikai dažas.

Lasot "Kapitālu", mani arvien vairāk apbūra Marksa dzelžainā loģika, viņa nospriegotā argumentācija un domas izvedums, jēdzienu precizitāte. Es jau agrāk biju attīstījis sevī īpašību, ko vecāki un kolēģi ironiski sauca par "kārtības māniju". Man ir grūti samierināties ar netīrību un avantūriskumu, gan strādājot pie rakstiem, gan lasot lekcijas, un pat brīvā sarunā. Markss mani uzreiz savaldzināja ar tiro, pārskatāmo struktūru un jēdzienu skaidrību. Daudzus gadus vēlāk es iepazīnos ar darbiem, kuros dažas Marksa lielās intelektuālās struktūras bija pārtulkotas matemātikas valodā. Ungāru ekonomists Brodi (1970. gadā) un japāņu ekonomists Morišima (1973. gadā) izmantoja izlietoto resursu un iegūto rezultātu (*input/output*) modeļus, lai izteiktu Marksa atražošanas teoriju. Amerikāņu ekonomists Roumers (1986. gadā) izmantoja parastos mikroekonomikas instrumentus, lai pārfrāzētu Marksa politisko ekonomiku. Striktas matemātiskās valodas lietošana viņiem krietni atvieglāja modeļu izstrādi, jo oriģinālmateriāls (proti, atražošanas teorija) jau bija izteikts loģiskā kārtībā ar precīzām definīcijām.

Uz mani atstāja iespaidu vēl kaut kas, ja ne pirmajā lasīšanas reizē, tad vēlāk, kad lasīju un studēju dažādu marksistu darbus. Man radās iespaids, ka marksistu rokās ir atslēga, kas der jebkurām durvīm. Viņiem bija analītisks aparāts un konceptuāls ietvars ar universālu izskaidrošanas spēku. Lai kāds arī būtu vēstures notikums, ekonomiskā problēma vai teātra izrāde, marksistu rokās bija instruments, ar kuru veikt analīzi. Tas piešķīra marksistam pārākuma apziņu. Var būt, ka X.Y.

pārzināja kapitālisma agrīno stadiju pamatīgāk, jo bija to studējis daudzus gadus, bet viņš nebija marksists, savukārt es biju, un tāpēc mana izpratne par šo vēstures periodu bija pārāka par viņējo. Var būt, ka kritiķis N.N. bija pārliecinātāks par savu literāro gaumi un lielāks speciālists teātra mākslā, bet viņš nebija marksists, savukārt es biju, un tāpēc es spēju labāk par viņu saskatīt lugas patiesās vērtības un trūkumus.

Jauni intelektuāļi alkst pēc kaut kāda veida vispārēja pasaules izskaidrojuma. Daži šādu visaptverošu izskaidrojumu atrod ticībā Dievam, varbūt kādā reliģijā. Daudzi ekonomisti un citi sociālie zinātnieki ar mūsdienu izglītību meklē visu cilvēka darbību izskaidrojumu racionālas izvēles teorijā. Šīs spēcīgās alkas pēc universāla izskaidrojoša instrumenta manā gadījumā apmierināja marksisms. Es nerunāju par nenozīmīgiem diletantiem, bet gan par tādiem pasaulslaveniem ungāru domātājiem kā filozofs Ģerģs Lukāčs (*György Lukács*) un ekonomists Jenē Varga (*Jenő Varga*). Es jutu – jo dziļāk studēju Marksu un viņa dižos sekotājus, jo drošāk spēšu operēt ar šo atslēgu visām problēmām.

Trešā lieta, ko pieminēšu, – bet ne trešā pēc nozīmes, jo tā darbojas kopā ar divām iepriekšējām, – bija Marksa kaislīgā nostāšanās visu apspiesto un paverdzināto pusē. Liktenim labpatikās, ka 1944. gadā, kara pēdējā gadā, es zaudēju savu vidusšķiras mājokļa ērto drošību. Pāris mēnešus vēlāk es jau strādāju smagu fizisku darbu ķieģeļu fabrikā. Citi strādnieki šo kalsno, bet strādīgo jaunekli uzņēma savā vidū draudzīgi. Es redzēju, kā viņi dzīvo, un gribot negribot nācās salīdzināt plašo, eleganto dzīvokli, kādā es biju uzaudzis, ar viņu šaurajiem mitekļiem un ēdiena pārpilnību mūsu mājās ar viņu trūcīgo pārtiku. Mani pamodās solidaritātes jūtas, kuras neesmu zaudējis arī tagad. "Kapitāls" bija tik satriecoša lasāmviela arī tādēļ, ka auksta ekonomiskā analīze tajā nebija atraujama no silta cilvēciskuma un naida pret ekspluatāciju.

... un kas lika man viņā vilties

No pēckara gadiem es nedaudz pārlēkšu uz priekšu. Ar laiku es Marksa un viņa sekotāju mācību sevī uzsūcu arvien vairāk – līdz 1953. gadam, kad nomira Staļins, un līdz visam, kas notika pēc tam un kas iezīmēja pagrieziena punktu komunistiskās partijas darbībā un Ungārijas valsts dzīvē. Tas iezīmēja pagrieziena punktu arī manā domāšanā.

Arī šoreiz šī pārmaiņa nenotika intelektuālā

plāksnē, kā tas, iespējams, būtu varējis notikt, lasot Marksa kritiķu darbus. Mana pārlicība, ka Markss ir kļūdjies fundamentālās lietās, nenāca no grāmatu vai laikrakstu lasīšanas. Mani pārlicināja kaut kas pavisam cits – nevis *domāšanas* sistēma, ko līdz šim biju tik apzinīgi veidojis, bet *ticība*. Es satiku vecāku kolēģi, ilggadēju komunistu, kurš bija piedzīvojis apcietināšanu un spīdzināšanu, lai arī nebija pastrādājis nekādu noziegumu. Līdz tam nezināju, ka slepenie dienesti nodarbojas ar nepatiesu liecību izspiešanu un spīdzināšanu – komunisma vārdā, pēc partijas augstāko vadītāju pavēles. Šī atklāsme sagrāva manas marksistiskās pārlicības *morālo* pamatu. Ja šādas lietas tiek darītas komunisma vārdā, tad kaut kas tajā ir sapuvis.

Atskatoties atpakaļ, redzu, ka biju attīstījis sevi tādu kā aizsargmehānismu vēl pirms lielajām pārmaiņām. Es ticēju komunisma idejām ne vien ar prātu, bet arī ar sirdi un dvēseli un biju uzcēlis sienu, lai pasargātu sevi no marksismam un sociālisma mācībai svešām idejām. Ja arī manās rokās būtu nonākusi kāda Marksa kritiķa grāmata, es būtu to noraidījis kā aizspriedumaina ienaidnieka uzbrukumu. Es jutu, ka man nav nepieciešams samērot man pieņemamās idejas ar pretējām. Šis prāta stāvoklis, starp citu, ir raksturīgs ne tikai komunistiem. To var ieraudzīt visos, kuri kaut kam tic fanātiski. Inkvizīcijas tiesnesis, teroristu grupas funkcionārs, kurš izriko spridzinātājus pašnāvniekus, evaņģēlists, fundamentālistu sludinātājs vai harismātisks politiķis – tie visi var būt izglītoti, inteligenti cilvēki ar augstām intelektuālām spējām, taču tajā pašā laikā kurli pret viņu fanātiskajai ticībai pretējiem uzskatiem. Šādus cilvēkus nav iespējams pārlicināt ar vēsiem, racionāliem argumentiem, kamēr ticības morālie balsti viņos ir stipri.

Kad *ētiskie* pamati zem manām kājām sāka brukt, pēkšņi atvērās vārti, pa kuriem gāzās iekšā kritiskas idejas. Atkal uz brīdi apstāšos, jo gribētu norādīt uz mācību, ko satur mans stāsts. Arī šoreiz kaut kas bija noticis pirms mana intelektuālā pagrieziena punkta. Taču šoreiz tas bija morālas, nevis politiskas dabas notikums. Kolīdz vārti bija vaļā, es biju atvērts argumentiem. Soli pa solim es pārskatīju savas agrākās marksistiskās idejas un metodes caur kritikas prizmu, ko tagad biju atzinis. Jaunās idejas tika uzklausītas, un pēkšņi es kļuva kritisks pret marksismu arī intelektuālajā plāksnē. Sāku pievērsties problēmām, kuras pirms tam biju ignorējis, lai arī tās allaž bija palikušas kaut kur manas domāšanas perifērijā.

Tajā laikā es strādāju par žurnālistu un rakstīju par ekonomikas jautājumiem. Bieži saskāros ar dažādām nejdzībām – izšķērdību, disciplīnas trūkumu, zemu kvalitāti un iztrūkumu simtiem dažādos veidos. Šo gadījumu analīzē Marksa politiskā ekonomika man palīdzēt nevarēja. Kas tā par ekonomikas teoriju, kura nevar pateikt neko būtisku par acīmredzamām ekonomiskām problēmām? Nelaieme bija nevis tajā, ka tā dotu nepareizas atbildes, bet gan tajā, ka tā šos jautājumus neaplūkoja vispār. Es sāku nopietni studēt citas ekonomikas teorijas un jutu, ka manā priekšā paveras jauna pasaule. Labāk vai sliktāk, bet šīs teorijas runāja par tām ekonomikas problēmām, ko es redzēju sev apkārt. Lai arī dažus jautājumus tās aplūkoja tikai kapitālistiskās ekonomikas kategorijās, tās regulāri pievērsās arī *universālām* problēmām (piemēram, darba efektivitātei, ražošanas un vajadzības aspektiem, attiecībām starp piedāvājumu un pieprasījumu), kas sociālisma ekonomiskajos apstākļos bija ne mazāk svarīgas kā kapitālismā.

Mani radās šaubas arī par Marksa un viņa sekotāju teorētiskajiem spriedumiem. Minēšu tikai vienu piemēru. Markss bieži atkārtu savus secinājumus par nabadzības uzkrāšanos. “Kapitāla” nodaļā “Kapitālistiskās uzkrāšanās vispārējais likums” viņš apgalvo: “Bagātības uzkrāšana vienā polā ir vienlaikus nabadzības, darba moku, verdzības, analfabētisma, brutalitātes un morālas degradācijas uzkrāšana pretējā polā...” (“Kapitāls”, 1. sējums). Marksa sekotāji (un tas nav konfliktā ar iepriekš teikto) bieži runā par strādnieku šķiras relatīvo vai absolūto grimšanu nabadzībā. Gan virspusēji ceļojuma iespaidi ārzemju braucienos, gan statistikas dati mums saka, ka no sava darba augļiem dzīvojošo cilvēku dzīves līmenis attīstītajās kapitālisma valstīs pēdējā gadsimta laikā ir ļoti stipri cēlies. (Tas, protams, nenozīmē, ka nabadzība būtu izzudusi pavisam.) Un tas nav vis mazs pārpratums, ko varētu viegli nogludināt. Proletariāta nabadzības padziļināšanās prognozei ir fundamentāla nozīme tajā, pie kādiem gala secinājumiem nonāk marksistiskā analīze. Ja tā būtu tainība, ka nabadzība nemitīgi pieaug, miljoniem cilvēku jau sen būtu dusmās aizmēzuši kapitālismu vēstures mēslainē.

Pavadot studijās vairākus gadus, manas zināšanas par marksisma mācības kritiku arvien padziļinājās. Marksistiskajai ekonomikas teorijai būtiskas tēzes cita pēc citas kļuva man nepieņemamas. Turpinot studēt šos jautājumus, es iepazīnos ar cenu, algu, izmaksu un peļņas kustību

teorijām, kuras pārlicināja mani arvien vairāk, tā ka beigu beigās atmetu arī Marksa darba vērtības teoriju.²

Intelektuālā atbildība par sociālistisko sistēmu

Atgriezīsimies pie laika īsi pirms 1956. gada Ungārijas revolūcijas. Ap 50. gadu vidu es no naiva sociālisma celšanas entuziasta biju kļuvis par radikālu sistēmas kritiķi.

Ne visi manas paaudzes cilvēki piedzīvoja tādu pašu intelektuālo pārvērtību. Daži noraidīja veco pieeju uzreiz, citi to atmeta soli pa solim, aizstāvot katru ideoloģisko fragmentu no iznīcināšanas. Daži sāka pārskatīt savas idejas jau agri, citi šo pārskatīšanu novilcināja gadu desmitiem. Bet beigās mūsu kopīgi pārdzīvotā vēsturiskā drāma izraisīja intelektuālu transformāciju visos šai inteligēnces grupai piederīgajos. Viens notikums, kas satricināja tos, kuri bija sākuši kā marksisti un komunisti, bija 1956. gada Ungārijas revolūcija un tās vardarbīgā apspiešana. Otrs notikums bija 1968. gada Prāgas pavasaris un tā aplāpēšana. Tad nāca "Solidaritātes" kustības uzplūdi Polijā un tiem sekojošie aresti un ārkārtas stāvoklis. Pat tie, kuri centās saglabāt katru sava pasaules uzskata fragmentu, pārdzīvoja arvien stiprākas šaubas. Mums nelika miera viens no 21. gadsimta galvenajiem jautājumiem: kas tā īsti bija par sistēmu, ko mēs pazinām ar nosaukumu "reālais sociālisms"? Vai tā neizbēgami ietvēra visas tās ciešanas, ko bijām pārdzīvojuši, – no bada līdz tehniskai atpalicībai un hroniskam deficītam, no domas brīvības aizlieguma līdz brutālam policijas teroram un gulagam? Vai arī visu šo rūgto pieredzi bija izraisījusi vien krimināli slikta sociālisma ideju īstenošana praksē, kurai nebija nekā kopīga ar Marksu, viņa teoriju un viņa piedāvāto darbības plānu?

Citiem vārdiem sakot, vai Markss bija atbildīgs par to, kas bija noticis Ļeņina, Staļina, Hruščova un Brežņeva Padomju Savienībā, Mao Dzeduna Ķīnā un citās viņa skolnieku pārvalditajās komunistiskajās valstīs?

Daudzi prātā pārcilāja domu, ko Kārlis Markss būtu darījis, ja viņš – tas pats vīrs, ar to pašu miesu un dvēseli – būtu dzīvojis nevis savā laikā, bet 20. gadsimtā, teiksim, Budapeštā. Viņš,

iespējams, būtu sācis kā komunisti, bet viņa dumpīgais gars drīz vien būtu licis viņam pievienoties komunistiskā režīma pretiniekiem. 50. gados viņu būtu varējuši aizsūtīt uz koncentrācijas nometni, un, ja viņš paliktu dzīvs, viņš būtu varējis piedalīties intelektuālajās debatēs, kas notika pirms 1956. gada revolūcijas. Viņš būtu piebiedrojies revolucionāriem un, ja viņam izdotos izvairīties no pēcrevolūcijas arestiem, būtu publicējis samizdata formātā dzelīgas kritikas pilnus rakstus pret padomju tipa ekonomiku. Tas ir aizraujošs domas gājiens – attaisnot cilvēku Marksu un viņam piemītošo kritisko garu, apbrīnot viņa drosmi un uzticību principiem. Bet tas apiet patiesi būtisko jautājumu, kas tika uzdots pirms tam: kāda ir saistība starp Marksa teorētiskajām idejām un sociālistiskās sistēmas vēsturisko realitāti? Es mēģināju jau uzreiz sniegt īsu atbildi: sociālistiskā sistēma (nevis kaut kāda jauka utopija, bet reāla sistēma, ko esmu piedzīvojis uz savas ādas) patiešām īstenoja Marksa plānu.

Es zinu, ka šis skarba apgalvojums daudzus sarūgtinās. Bet es atkārtuju – manā ieskatā šis apgalvojums ir patiess, un to apliecina vēstures fakti: tas, kas radās pēc 1917. gada un pastāvēja līdz 1989. gadam, savos pamatos bija Marksa idejas – proti, idejas par sociālistisko sistēmu, kas nāks kapitālisma vietā, – realizācija.

Marksa domas kodols ir šāds: īpašuma attiecības kapitalismā balstās uz privātipašumu. Likvidēt kapitalismu nozīmē nodot ražošanas līdzekļus sabiedrības īpašumā. Kamēr dominē privātipašums, cilvēku sadarbību, preču apmaiņu un ražošanas spēku sadalījumu regulē tirgus. Bet tirgus ir slikts regulētājs, neredzams un anarhistisks. Sabiedrības īpašumtiesības ļaus ražošanas spēku sadalījumam un, galu galā, arī cilvēka darbam kļūt caurskatāmam un plānveidīgam.

Sniegšu pāris citātu, lai parādītu, ka šis ir Marksa paša, nevis viņa sekotāju idejas, kuri varētu būt tās atšķaidījuši vai pārpratuši. Vispirms citāts no "Kapitāla": "Kapitāla monopols kļūst par tā ražošanas veida važām, kas izaudzis kopā ar to un zem tā [...] Sit kapitalistiskā privātipašuma stunda. Ekspropriatorus ekspropriē." (1. sējums) Un vēl viens svarīgs Marksa izteikums, kas atrodams viņa darbā "Pilsonu karš Francijā": "„pastāvīgā anarhija un periodiskās konvulsijas, kas liecina par kapitalistiskās ražošanas nolemtību." Tajā pašā rindkopā var atrast arī bieži pieminēto "kopējo plānu": "„apvienotām kooperatīvām sabiedrībām ir jāregulē nacionālā ražošana pēc kopējā plāna, tādējādi ņemot to savā kontrolē ..”

2 Šādu pozīciju, starp citu, ieņem ne tikai tie, kuri nekad nav izjutuši Marksa ietekmi. To ieņem arī vairākums tā saucamā "analītiskā marksisma" pārstāvju, kuri atbalsta lielāko daļu Marksa sociālās teorijas un filozofijas elementu.

Tagad salīdzināsim šīs teorētiskās nostādes ar socialistisko realitāti Padomju Savienībā un citās komunistiskajās valstīs. Reālās sistēmas divas nozīmīgākās iezīmes ir tieši tādas, kādas Markss ierosināja:

1. Tā gandrīz pilnībā iznīcināja privātās īpašuma tiesības uz ražošanas līdzekļiem (lai arī šur tur saglabājās kaut kādas nožēlojamas tā atliekas), un tā vietā par dominējošo kļuva sabiedriskais īpašums – galvenokārt valsts īpašuma formā.

2. Tā gandrīz pilnībā iznīcināja tirgus regulētāj-funkciju (lai arī atliekas saglabājās ekonomikas melnajās un pelēkajās zonās), un tā vietā par dominējošo kļuva centralizētā plānošana, birokrātiskā regulēšana un administratīvi komandējošā ekonomika.

Es te neesmu uz labu laimi pakēris kaut kādus divus otršķirīgus socialistiskās sistēmas aspektus. Tās ir šīs ekonomiskās sistēmas divas *pamat-iezīmes*.

Debatējot par šīm lietām ar dogmatiskiem marksistiem, viena no viņu parastajām atbildēm bija tāda, ka Staļina vai Mao režīmi tikai izmantojuši Marksa vārdu kā maldinošu simbolu, kā “svēto patronu”, taču īstenībā Marksam ar viņiem nav bijis nekā kopīga. Es tikko mēģināju atspēkot šo argumentu ar Marksa un Engelsa citātiem. Šiem režīmiem bija visas tiesības piesaukt Marksa vārdu, jo tie īstenoja lielo vēsturisko uzdevumu, ko viņš bija formulējis.

(Iekavās piebilde, ka šī ideja par Marksu kā “svēto patronu”, kura attēls tika izkārtis politiskās ceremonijās, attiecas uz mūsdienu Ķīnas

Komunistisko partiju, kura slēpj savu reālo politiku. Piesaucot Marksu, Ķīnas Komunistiskā partija sludina aplamu ideoloģiju. Sistēma, ko tā kontrolē, pēc savas dabas ir kapitalistiska, jo dominējošā īpašuma forma ir privātīpašums un galvenais regulējošais mehānisms ir tirgus. Tātad tur pēdējos 10 vai 20 gados ir izdarīts tieši pretējais tam, ko savā programmā deklarēja Markss un kas agrāk tika īstenots Ķīnā un citās socialistiskajās valstīs.)

Stūrgalvīgiem Marksa mācības aizstāvjiem nepatīk konfrontācija ar tiešo apgalvojumu, ka Krievijas boļševiku partija un tās sekotāji citās valstīs īstenoja praksē Marksa sabiedrības pārveides plānu. Esmu to pieredzējis vairākkārt. Vairākās ASV universitātēs esmu saticis gudrus un ieinteresētus studentus, kuri sauca sevi par “radikāliem ekonomistiem”. Viņi aizrautīgi lasīja un studēja darbus, kurus uzskatīja par politiski pieņemamiem. Viņi bija gatavi atzīt un studēt arī vadošās ekonomikas teorijas un metodes, bet nicinoši atteicās no Padomju Savienības un Austrumeiropas komunistiskās ekonomikas studēšanas. Par to viņiem nebija ne mazākās intereses, vai varbūt pareizāk būtu teikt – tā viņiem riebās kā kaut kas tāds, kam nav ne mazākā sakara ar Marksa idejām, kuras viņi cienīja un akceptēja. Manā skatījumā viņi, līdzīgi strausiem, slēpa galvu smiltīs.

Ar šādu attieksmi man ir nācies saskarties ne tikai studentu vidū. Pavisam nesen, lasot no aizspriedumiem brīvu, augsti kvalificētu Marksa teoriju interpretētāju darbus, es pārsteigts atklāju, ka

Brīvais laiks

Bet ne tuvāk bedrītei

1940. gadā, sākoties kaujai par Lielbritāniju, *Luftwaffe* aviācijas bumba trāpīja arī Ričmondas Golfa kluba (Sari grāfiste) palīgēkai. Sakarā ar jaunajiem kara laika apstākļiem kluba sekretārs izstrādāja sarakstu ar septiņiem kluba pagaidu noteikumiem:

1. Spēlētāji tiek lūgti savākt bumbu un šrapneļu šķembas, lai novērstu iespējamus bojājumus zāles irdināšanas mašīnām.
2. Ja sacensību laikā sākas apšaušana vai bombardēšana, spēlētāji drīkst meklēt patvērumu bez soda par spēles pārtraukšanu.
3. Identificētu aizkavētās darbības bumbu atrašanās vietas

ir iezīmētas ar sarkaniem karodziņiem saprātīgā, taču ne garantēti drošā attālumā no tām.

4. Šrapneļu un bumbu šķembas, kas atrodas zālienā vai smilšu bunkuros nūjas attālumā no bumbiņas, var tikt aizvāktas bez soda, un sods netiks piemērots arī gadījumā, ja, to darot, bumbiņa tiks netīšām izkustināta no vietas.

5. Bumbiņu, kas izkustināta ienaidnieka darbības rezultātā, drīkst novietot atpakaļ sākuma pozīcijā, bet, ja tā pazaudēta vai iznīcināta, tās vietā var nomest jaunu bumbiņu, bet ne tuvāk bedrītei.

6. Bumbiņu, kas ierīpojusi šāviņa izrautā bedrē, bez soda drīkst izcelt no tās un nomest zālienā, bet ne tuvāk bedrītei un saglabājot sākotnējo līniju līdz bedrītei.

7. Spēlētājs, kura sitienu iztraucējis vienlaicīgs bumbas sprādziens, drīkst atkārtot sitienu no tās pašas izsitienu vietas, pieskaitot vienu soda sitienu. (R)

pat labākie no viņiem atturas salīdzināt Marksa sociālistisko programmu ar Padomju Savienības, pirmsreformu Ķīnas vai Austrumeiropas komunistisko valstu vēstures pieredzi. Tādi vārdi kā Ļeņins un Staļins netiek pat pieminēti.

Manā skatījumā intelektuāls un politisks godīgums prasa, lai mēs attiektos pret šo jautājumu apzinīgi: kas Marksa idejām ir kopīgs ar vēsturiski realizēto sociālistisko sistēmu? Kas Marksam ir kopīgs ar Ļeņinu un Staļinu? Es uz šo jautājumu esmu sniedzis tiešu atbildi. To ir iespējams apstrīdēt, bet diez vai šo jautājumu var noraidīt kā nebūtisku.

Ekonomika, kurā ir iznīcināta privātā iniciatīva un tirgus regulācija, ir pakļauta administratīvās regulēšanas mehānismam, kur disciplīna un instrukcijas administratīvi tiek uzspiestas no augšas. Sociālistiskā sistēma nevar funkcionēt bez represijām. Apstādiniet represīvo mašīneriju, un agrī vai vēlū sistēma sabruks. Tas notika Padomju Savienībā, un, kad tā sāka brukt, tas pats notika arī Austrumeiropas valstīs.

Tas sakrīt ar Marksa uzskatiem par diktatūru un demokrātiju. Viņš pats droši vien būtu izjutis šausmas, redzot, kas notika Čekas vai Sibīrijas soda nometņu spīdzināšanas kambaros. Bet, tā kā viņiem bija jāizsakās tikai uz papīra, Markss un Engels nicināja tukšu, formālu buržuāzisko konstitucionālismu, parlamentārismu, demokrātiju un aicināja uz proletārisko diktatūru.

Es nesen pārlasīju slaveno Kautska un Ļeņina diskusiju: Kautska grāmatu "Proletariāta diktatūra" (1918) un Ļeņina atbildi "Proletariāta diktatūra un renegāts Kautskis" (1918). Kautskis raksta ieturētā, objektīvā tonī. Viņš stingri atbalsta sociālisma idejas, bet paliek uzticīgs parlamentārai demokrātijai. Viņu satrauc tas, ka proletariāta intereses varētu kļūt par ieganstu vairākuma gribas apspiešanai un varas jaunprātīgai izmantošanai, atstājot mazākumu bez aizsardzības. Ļeņins liek lietā sarkastiski izsmējīgu un nicinošu toni, lai sakautu katru Kautska argumentu. Tomēr ar šodienas acīm mēs redzam, ka vienas no Kautska bažām izrādījās pamatotas. Viņam, nevis Ļeņinam bija taisnība – ar vienu būtisku izņēmumu: Marksa un Engelsa uzskatu interpretāciju. Šajā jautājumā Ļeņins, nevis Kautskis ņem talkā pārliecinošus citātus no abu lielo praviešu darbiem. Viņš atgādina Marksa labi zināmos vārdus: ".. strādnieki buržuāzijas diktatūru aizstāj ar savu revolucionāro diktatūru". Viņš citē Engesu: "Uzvarētāji nevēlas, lai viņu cīņa izrādītos veltīga, viņiem ir jānotur sava uzvara ar teroru un šausmām, ko viņu ieroči iedvēš reakcionāros." Un te vēl viens Engelsa

citāts, kuru Ļeņins met sejā Kautskim: "Valsts nav nekas cits kā mašīna vienas šķiras rokās citas šķiras apspiešanai, un uz demokrātisku republiku tas attiecas ne mazākā mērā kā uz monarhiju."

Kautskis nevar piedāvāt citātus no Marksa savu argumentu aizstāvēšanai. Arī viņš citē Marksu par proletariāta revolucionāro diktatūru, bet ir spiests pievienot šo rūgto piebildi: "Diemžēl Markss nav izskaidrojis precīzāk, kādai viņa ieskatā šai diktatūrai vajadzētu būt." Ne Kautska, ne kāda mūsdienu objektīva, Marksam simpatizējoša pētnieka darbā es neesmu atradis Marksa citātu, kurā viņš, lai cik lielisks politikas analītiķis būtu, izsmeltoši runātu par politisko valdību, valsti vai attiecībām starp apspiešanu un brīvību, nopietni aplūkotu attiecības starp demokrātiskām institūcijām un cilvēktiesībām vai analizētu diktatūras riskus. Markss vienkārši ignorē *problemu* kā tādu, visu cilvēktiesību un brīvību institucionālās aizsardzības problemātiku kopumā. Šo ignorējošo attieksmi pārmantoja Ļeņins un citi viņa uzticīgie sekotāji.

Apgalvojums, ka demokrātija nav nekas cits kā buržuāzijas diktatūra – kas ar revolucionāriem līdzekļiem jānomaina pret citu diktatūru –, izdzēš stingrās atšķirības, kādas pastāv starp demokrātiju un diktatūru. Tikai pēc Hitlera nākšanas pie varas Rietumu komunisti saprata, ka "formāla", "buržuāziska" demokrātija, parlamentārisms, *Rechtsstaat*, tiesiskums nebija tukšas ilūzijas, bet ne ar ko citu neaizstājamas vērtības, jo nodrošina institucionālu aizsardzību cilvēkiem, kuri vēlas runāt un rakstīt, tai skaitā valdības kritiķiem, radikālajiem sabiedrības reformatoriem un pat cilvēkiem, kas cieš no intelektuāla ķildīguma, kāds savulaik bija arī Markss.

Iespējams, ka Marksa laikā atšķirību meklēšana starp demokrātiju un diktatūru, buržuāzisko un proletariāta diktatūru vēl izskatījās pēc tīras vārdu kaujas. Bet, atskatoties atpakaļ no šodienas skatpunkta, kad ir pārdzīvots Staļins, Mao, Rākoši un citi tirāni, šie jēdzieni iegūst pavisam citu nozīmi. Šķiet, ka Marksa nevēriba pret demokrātiju nolīdzināja laukumu, uz kura tika uzcelta Ļeņina/Staļina/Mao tirānija, paralizējot viņa sekotājos vēlmi pretoties represijām.

Vārds "atbildība" šeit, protams, netiek lietots krimināltiesību nozīmē. Nepareizu ideju sludināšana nav noziegums. Jautājums nav arī par morālo atbildību. Markss nepārkāpa ētisko imperatīvu, sludinot privātīpašuma un tirgus likvidēšanu vai neatzīstot parlamentārās demokrātijas un tiesiskas valsts nozīmi cilvēktiesību aizsardzībā.

Es runāju tikai par intelektuālo atbildību. Ja es izsaku kādu ideju, kas mudina cilvēkus uz aktīvu sociālu rīcību, es nesu atbildību kopā ar visiem tiem, kas veic šo rīcību, un nesu atbildību arī par šīs rīcības sekām. Jo ietekmīgāki mani vārdi, jo lielāka mana atbildība. Un nevienam nekad nav bijusi lielāka ietekme kā Kārlim Marksam, viņa idejām un darbības programmai.

Kas paliek pāri no Marksa mācības

Līdz ar socialisma iekārtas sabrukumu intelektuālajās aprindās visā pasaulē diezgan populārs kļuva uzskats, ka Marksa idejas ir zudušas uz visiem laikiem. Skat, pati vēsture tās ir atspēkojusi! Ne reizi vien man ir nācies sastapties ar pretencioziem rakstiem un vīzdegunīgām piezīmēm par to, ka Markss ir pagātnē, izgājis no modes un nevienam vairs neinteresē.

Taču laiki mainās. Kā minēju ievadā, mūsdienās, vētrinās ekonomiskās krīzes laikā, atsaukšanās uz Marksu atkal ir modē.

Neviena no šīm galējām attieksmēm nav pamatota. Marksa darbi ir neizdzēšami ierakstījuši viņa vārdu politikas un ideju vēsturē, taču dažas viņa domas joprojām ir aktuālas un palīdz izprast mūsdienu pasauli. Pie tā es drīzumā atgriezīšos, bet vispirms pateikšu dažus vārdus par Marksa jaunāko renesansi. Markss pavisam noteikti ir izteicis biežus pareģojumus par kapitālisma pašdestruktīvo darbību un to, ka tā novedīs līdz fatālai krīzei un sabrukumam. Pat no tiem pētniekiem, kuri ciena Marksa idejas, vairākums saprot, ka argumentiem par vispārēju sabrukumu ir grūti izsekot, tie ir miklaini vai gluži vienkārši kļūdaini.³

Es neaizraujos ar pareģojumiem; mana pieredze rāda tikai to, ka vēsturiskas pārmaiņas pasaulē bieži vien notiek negaidīti. Es nezinu, kādas sabiedriskas organizācijas būs saglabājušās nākotnē. Varu teikt tikai to, ka līdz kapitālisma sabrukumam vēl būs jāpagaida un vēl jo vairāk līdz Marksa pareģotajai kapitālisma aizstāšanai ar socialisma iekārtu. Manā skatījumā kapitālisma pamati ir pārāk stabili, lai tas notiktu. Un jebkurā gadījumā jautājumu izšķirs nevis pareģu duelis, bet gan nākotnes notikumi. Viss, ko šobrīd varam apgalvot, ir tas, ka kapitālisms,

3 Marksa idejas šajā jautājumā parasti tiek interpretētas tā, ka sarūkošais peļņas līmenis kādā brīdī sasniedz punktu, kad tas paralizē kapitālisma ražošanas sistēmu. Vairākums kritiķu min vēsturiskus faktus, kas noliedz gan teorētiskos principus, gan pašu tendenci. Es, starp citu, piekrišu kritiķiem.

lai arī raustās spazmās, tomēr joprojām ir dzīvs. Dienas prese piedāvā politiķu un žurnālistu komentārus par Rietumu pasaules šķietamo "sovjetizāciju". Kā citādi izskaidrot faktu, ka dažas valdības neglābj grūtībās nonākušus uzņēmumus un bankas par brīvu, bet apmaiņā pieprasa īpašumtiesības? (Piebildīšu, ka tas kļūst par valsts īpašumu, kuru valdības vēlāk varēs no jauna privatizēt, ja vien kāda komunistu partija nenāks pie varas Savienotajās Valstīs vai Lielbritānijā un necentīsies par katru cenu ieviest padomju modeli.) Tie, kuri pļāpā par "sovjetizāciju" un socialisma ieviešanu, izrāda savu nezināšanu ne tikai par Marksu, bet arī par Padomju Savienības vēsturi un socialisma iekārtas patiesajām īpašībām.

Taču ir vērts izcelt dažus vērā ņemamus argumentus no "Kapitāla" 1. un 3. sējuma par kredīta periodisku pārmērīgu pieaugumu un tā krīzi izraisošajiem efektiem. Iespējams, viņš bija viens no pirmajiem, kas norādīja, ka kredīta pieaugums noved (lietojot marksisma terminoloģiju) pie pārprodukcijas, t.i., pie ražošanas apjomiem, kas pārsniedz reālo pieprasījumu, un pie pārmērīgās šīs pārmērīgās ražošanas kapacitātes. Šī paātrinātā attīstība turpinās līdz brīdim, kad aizdevumu ķēdīte pēkšņi pārtrūkst.⁴

Daži akadēmiski ekonomisti un praktizējoši finansisti pēdējos desmit vai divdesmit gados saprata, cik bīstams var izrādīties kredīta pieaugums, kļūdainie risku aprēķini un nepietiekama kredītsistēmu regulēšana, un pat piedāvāja risinājumus briesmu novēršanai, taču neviens viņos neklausījās. Šie vērtīgie brīdinājumi nāca nevis no marksistu aprindām un radikāliem kapitālisma pretiniekiem, bet gan no tiem, kuri ticēja kapitālismam, raizējās par to, kritizēja pastāvošo kredīšanas praksi, citiem vārdiem sakot, tie nāca no sistēmas *reformatoriem*.

Tagad atgriezīšos pie šīs esejas personiskajiem atskaites punktiem un pateikšu dažus vārdus par to, ko joprojām uzskatu par Marksa vērtīgākajām un noderīgākajām idejām. Viņa ģēnijs piedāvā neskaitāmas idejas un analītiskus instrumentus. Šajā nelielajā esejā esmu aplūkojis dažas viņa būtiskākās idejas un uzsvēris, ka tās nepieņem. Bet, ja drīkst turpināt runāt savā vārdā, marksisms ir devis daudzus nozīmīgus

4 Markss nekad nav apkopojis savas idejas par atkārtotu krīzi. Iespējams, galvenais atsaucies punkts ir "Kapitāla" 3. sējuma 30. nodaļa, kurā tsi aprakstīta viņa izpratne par krīzi.

